
SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

DO PRÁCE ...

Z OBSAHU: STOLIČNÁ, R.: Recepčia svetovej módy v odevnej kultúre na Slovensku v 20. storočí z pohľadu etnológie
ZAJONC, J.: Mesto a spoločensko-historické procesy: východiská analýzy
NOVÁKOVÁ, K.: Horskí nosiči. História a premeny motívácií socioprofesnej skupiny
ŠRÁMKOVÁ, M.: Slovesná folkloristika v padesáti ročníkoch Slovenského národopisu

*Prvá strana: Návrhy pracovných odevov žien v slovenskom časopise Móda a textil, 1959
(výňatok zo štúdie R. Stoličnej)*

Dear Reader,

Slovenský národopis (Slovak Ethnology) is a quarterly with a long tradition, edited in the Slovak language by the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences in Bratislava, Slovakia.

This review publishes papers from all spheres of Slovak folk culture, past and present, including minorities and Slovaks abroad. The journal's articles range from research on the folk culture of every region of Slovakia (folk architecture, arts and crafts, costumes and clothing, folktales, songs, customs, traditions, etc.) through information on activities of ethnological research centres and museums, archival materials, book reviews to theoretical and comparative analyses of topical issues. The most interesting studies are published in English, and all the articles in Slovak have extended English summaries.

As the only periodical specifically devoted to the comparative study of Slovak folk, Slovenský národopis deepens the understanding of folk cultures throughout the world.

By becoming a regular subscriber of Slovenský národopis you will help to support an authoritative review for everyone interested in Slovak folk culture.

Distributed by:

Slovak Academic Press, Ltd.,
P. O. Box 57, Nám. Slobody 6
810 05 Bratislava
SLOVAKIA

Electronic version accessible via Internet
URL <http://www.elis.sk>

ŠÉFREDAKTORKA

Gabriela Kiliánová

VÝKONNÉ REDAKTORKY

Hana Hlôšková

Tatiana Podolinská

EDIČNÁ RADA

Lubica Droppová, Gyivicsán Anna, Martin Kanovský, Soňa Kovačevičová, Eva Krekovičová, Jan Krist, Milan Leščák, Martin Mešša, Magdaléna Pariková, Ján Podolák, Peter Salner, Zdeněk Uherek, Miroslav Válka

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.ceeol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

ÚVOD	157	Vanovičová, Z.: Prezentácia knihy Ge- roj ili zbojnik/Heroes or Bandits	272
ŠTÚDIE			
Stoličná, R.: Recepcia svetovej módy v odevnej kultúre na Slovensku v 20. storočí z pohľadu etnológie	158	RECENZIE-ANOTÁCIE	
Zajonc, J.: Mesto a spoločensko-historic- ké procesy: východiská analýzy	178	Boh všetko vidí/O del sa dikhel (Zuzana Kumanová)	273
Nováková, K.: Horskí nosiči. História a premeny motivácií socioprofesnej skupiny	193	S. Burlasová: Slovenské ľudové balady (Eva Krekovičová)	274
Šrámková, M.: Slovesná folkloristika v padesáti ročníkoch Slovenského náro- dopisu	215	S. Dúžek, B. Garaj: Slovenské ľudové tance a hudba na sklonku 20. Storočia (Ivan Murín)	276
MATERIÁLY			
Ivanová, R.: Cisárovo nové šaty. Monar- chovia – od fantastickej rozprávky po realitu	229	Žarko Španiček: Slovenski pučki proroci i sveci (Zuzana Beňušková)	277
Kaleta, P.: Fotodokumentace a sběratel- ství v díle F. Řehoře	235	Chaos totalos. Správa z geta (Arne B. Mann)	278
DISKUSIA			
Bužeková, T.: Dokazovanie pravdy ale- bo jej spoločné hľadanie?	244	Ilona R. Juhász: Rudna I. (Ján Botík) ...	280
VYHRADENÉ PRE			
Klímová, D.: Podivné a smutné epizody dejín českej a slovenskej folkloristiky ..	253	Zborník príspevkov z medzinárodnej vedec- kej konferencie Literárni mystifikace, et- nické myty a jejich úloha při formování národního vědomí (Martina Bocanová)	281
ROZHLADY-SPRÁVY-GLOSÝ			
Švecová, S.: Doc. PhDr. J. Kandert, CSc. šesťdesiatnikom	256	Folklor pro děti a děti pro folklor (Margita Jágerová)	284
Mešša, M.: X. európska konferencia IOV	263	R. Kulich: Zamúčené histórie (Ladislav Mlynka)	286
Halmová, M.: 110 rokov MSS a SNM	265	Spomienky pitvarošskej rodáčky Alžbety Doválovej (Marta Botíková)	289
Krišková, Z.: Drobná sakrálna architek- túra na Slovensku	267	R. Kuklovský: Šalianski Židia (Peter Sal- ner)	290
Pavuková, S.: Liptovskí murári pomá- hali stavať Budapešť	268	E. Lappin (ed.): Jüdische Gemeinden (Pe- ter Salner)	291
Vanovičová, Z.: Chorvátska šľachta na Slovensku	271	L. Otis – Cour: Rozkoš a láska (Marta Bo- tíková)	292
		V. Dangl, J. J. Varga (zost.): Armáda, mesto, spoločnosť od 15. stor. do roku 1918 (Elena Mannová)	293
		E. Kowalská: Evanjelické a.v. spoločenstvo v 18. stor. (Denisa Zdechovanová)	295
		P. Mešťan, J. Krivošová, D. Kiššová: Archi- tektúra synagóg na Slovensku (Igor Thurzo)	296

CONTENTS

STUDIES

- Stoličná, R.: Reception of world fashion by clothing culture in Slovakia in 20th century from ethnological point of view 158
- Zajonc, J.: Town and socio-historical processes: initial points of analysis. Some examples from the town of Nitra 178
- Nováková, K.: The mountain bearers. On history and changes of motivation of members of the professional group 193
- Šrámková, M.: Folkloristics in 50 volumes of Slovenský národopis 215

MATERIALS

- Ivanová, R.: The new dress of the emperor. Monarchs – from the fairy tale to the reality 229
- Kaleta, P.: Fotodocumentation and collecting work of F. Řehoř 235

DISCUSSION

- Bužeková, T.: Proving the truth or share searching of it? 244

RESERVED FOR

- Klímová, D.: Curious and sad episodes from the history of Slovak and Czech folkloristics 253

NEWS-HORIZONS-GLOSSARY

- Švecová, S.: The 60th jubilee of Doc. PhDr. J. Kandert, CSc 256
- Mešša, M.: Xth European conference of IOV 263
- Halmová, M.: 110th anniversary of MSS a SNM 265
- Krišková, Z.: Small sacral architecture in Slovakia 267
- Pavuková, S.: Bricklayers from Liptov helped to build Budapest 268
- Vanovičová, Z.: Croatian nobility in Slovakia 271
- Vanovičová, Z.: Presentation of the book Geroj ili zbojnik/Heroes or Bandits 272

- BOOKREVIEWS-ANNOTATIONS 273

MESTO A SPOLOČENSKO-HISTORICKÉ PROCESY: VÝCHODISKÁ ANALÝZY. NIEKOĽKO PRÍKLADOV Z MESTA NITRA¹

JURAJ ZAJONC

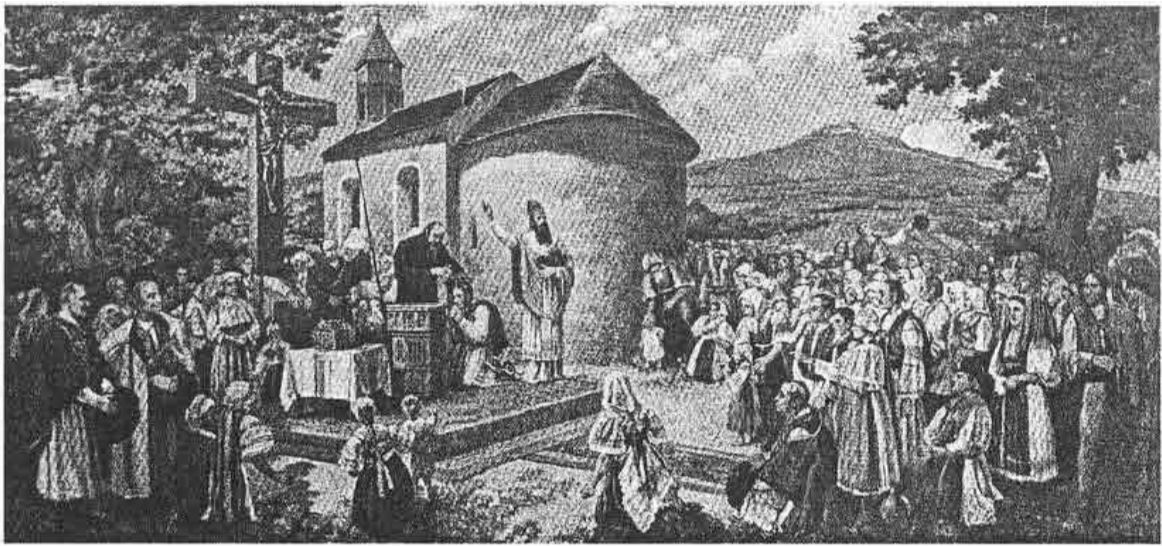
*PhDr. Juraj Zajonc, CSc., Ústav etnológie SAV, Klemensova 19,
813 64 Bratislava, Slovakia
e-mail: juraj.zajonc@savba.sk*

The article is based on the assumption that communities of an urban organism are an optimal level for entering the city as an object of ethnological research. Historical aspect represents a primary part of social relation research in a town via explaining relations between its communities: except for the events of “big history”, each town has the milestones of “local history” that are reflected in its development. Several examples from Nitra (western Slovakia) show the influence of events of both “historical levels” for the shaping of the town image within various temporal and territorial contexts, including creation of historical constructs and myths...

Kľúčové slová: mesto, Nitra, urbánna etnológia, metodológia výskumu
Key words: town, Nitra, urban ethnology, methodology of research

Snaha jasne a konkrétne vymedziť objekt bádania, zvoliť adekvátne metódy, správne pochopiť a interpretovať získané údaje vedie nielen do rámca konkrétneho priestoru, society alebo kultúry, ale aj do sféry permanentného definovania či spresňovania kategórií a pojmov. V oblasti označovanej ako etnografia mesta, etnografia veľkého mesta, urbánna etnografia či etnológia, alebo aj antropológia mesta je tento dvojediný proces tým náročnejší a zložitejší, čím väčšie je sídlo – mesto, ktoré sme sa odhodlali poznávať a ktorého obraz chceme na konci nášho snaženia načrtnúť aspoň v hrubých obrysoch.

V porovnaní s dedinským spoločenstvom, členovia ktorého sú spojení vlastníckymi, susedskými i príbuzenskými vzťahmi, vzájomne sa poznajú (APÁTHYOVÁ-RUSNÁKOVÁ 1995: 83), a preto ho možno nazývať *spoločenstvom* (Gemeinschaft), mesto inklinuje

Pohľadnica s textom *Sv. Cyril a Metod v Nitre (hrad)* bola vydaná pri príležitosti Pribinových osláv v Nitre v roku 1933. Príklad historického konštruktu. Východiskom osláv 1100. výročia vysvätenia kresťanského kostola v Nitre bol rok 833. Podľa historických prameňov bol vysvätený v roku 828 salzburským arcibiskupom Adalrámom. Na pohľadnici je kostol situovaný na Nitrianskom hrade, hoci dodnes nebol presne lokalizovaný. Príchod solúnskych bratov Cyrila a Metoda (prišli až v roku 863) je podľa zobrazenia (Cyril krstí kľačiaceho muža) prezentovaný ako akt, ktorým sa dostalo na Veľkú Moravu kresťanstvo. Kresťanstvo tu však už pred touto misiou šírili franskí kňazi. Metod je vyobrazený ako biskup, hoci cirkevným hodnostárom sa stal až po smrti Cyrila (rehoľným menom Konštantín, zomrel 869) v roku 870.

svojím charakterom ku kategórii *spoločnosť* (Gesellschaft) (SEDLÁČEK 1996). Mestá sú akýmisi „mikrokozmi spoločnosti“ (MUSIL 1996), ktorých vývoj a fungovanie možno interpretovať ako „ekosystém“ fungujúci pôsobením invázie a sukcesie (R. Park), vysvetľovať urbanizmom ako špecifickou formou sociálnej existencie (L. Wirth), kontinuálnou reštrukturalizáciou priestoru (D. Harvey) či vnímať ich štruktúru ako symbolický a priestorový odraz celospoločenských procesov (M. Castells) (GIDDENS 1999: 445-455).

Hoci by sme si zvolili ktorýkoľvek z pohľadov na mesto ako celok, nie je možné tento komplikovaný a špecifický sociálny organizmus skúmať od začiatku z tejto najvyššej úrovne. Jedným z dôvodov je i fakt, že mesto sa pri povrchnom a globálnom pohľade javí, a často sa tak odborne aj laicky charakterizuje,² ako anonymná a neosobná spoločnosť. No pri hlbšom alebo dlhodobjšom pozorovaní je možné pod týmto zovšeobecňujúcim konštatovaním odkryť pestrú sieť osobných vzťahov, založených najmä na priamej komunikácii, ktoré sú základom vzniku a fungovania spoločenstiev – lokálnych, etnických, konfesionálnych, politických, profesných, záujmových. V štruktúre spoločenstiev a vzájomných vzťahoch ich príslušníkov sa odráža aj sociálna stratifikácia spoločnosti mesta. Tá nie je tvorená iba sumou týchto spoločenstiev, ale práve štruktúra ich vzťahov vytvára v konkrétnych sociálnych a kultúrnych parametroch toho-ktorého mesta jeho špecifickú spoločnosť.

Spoločenstvá urbánneho organizmu sú vhodnou základnou úrovňou pre vstup do priestoru mesta ako objektu etnologického výskumu.³ Okrem toho, že spoločenstvo môžeme

Súsošie *Sv. Cyril a Metod* (Fraňo Gibala, medzi rokmi 1941 – 1944) blízko obce Branč neďaleko Nitry. Nápis na doske pod plastikou: „Sv. Cyril a Metod. A prišli sme sem do vašej slovenskej vlasti, aby sme vám vo vašej sladkej materinskej reči slovenskej hlásali slovo Božie. 863 885.“ Archív fotonegátívov ÚEt SAV, i. č. 105298, foto: H. Bakaljarová 2001.

z hľadiska vzťahov vnímať ako medzičlánok v reťazci rodina – spoločenstvo – spoločnosť (RATICA 1995: 188), je v porovnaní s celkom mestskej spoločnosti ľahšie uchopiteľným a sledovateľným sociálnym organizmom. Pre pochopenie mestskej spoločnosti je dôležitý i fakt, že spoločenstvá a ich vzťahy fungujú na základe sociálnej komunikácie. Analýza jej prvkov (podmienok, príležitostí a jej samotného modelu) poskytuje o. i. aj možnosť pokúsiť sa následne o pochopenie fungovania mesta ako celku (POPELKOVÁ 1999: 11-13).

Cieľom skúmania urbánneho prostredia, ktorého východiskom sú spoločenstvá mesta, je poznať sociálne vzťahy v meste,⁴ a to práve „cestou rekonštruovania a štúdia jednotlivých mestských subkultúr cez ich vzájomné vzťahy a praktiky, s vedomím horizontálnej a vertikálnej dynamiky v sociálnom priestore vymedzenom elitou na jednej strane a najnižšou sociálnou triedou na strane druhej“ (POPELKOVÁ 1999a: 122). Keďže podstatným prvkom etnologického bádania je dynamický a procesuálny pohľad, nepostrádateľnou zložkou prístupu k výskumu spoločenstiev mesta a ich sociálnych vzťahov je historický

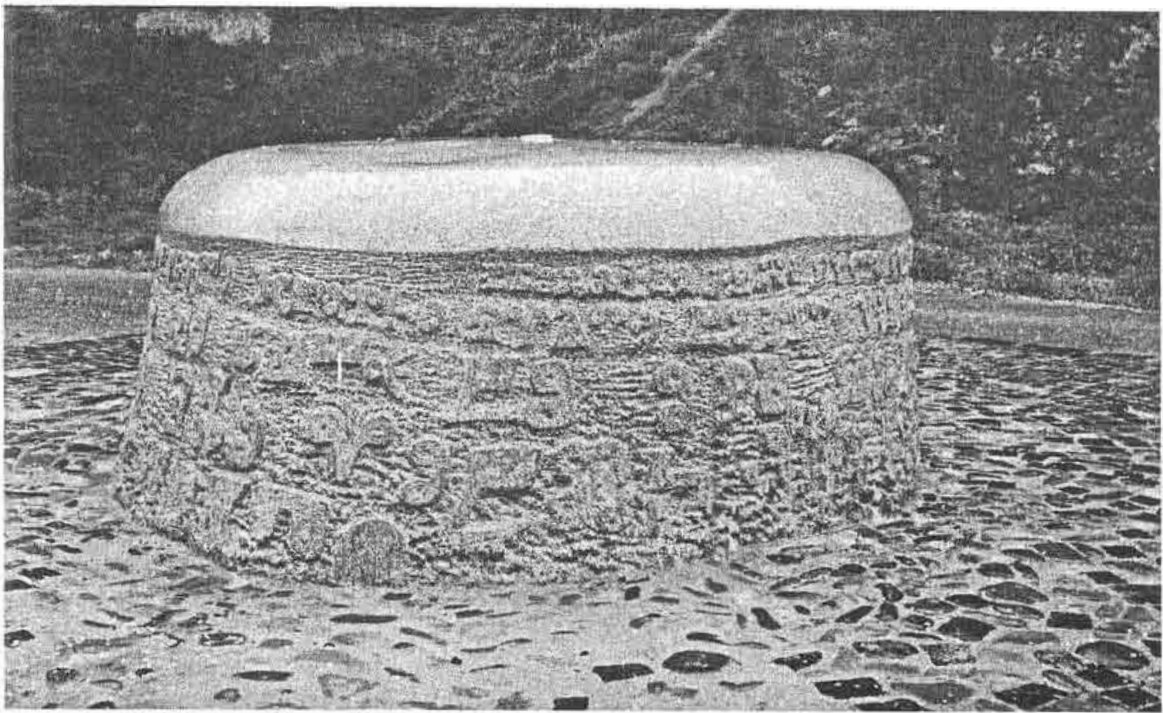

aspekt. Vymedzenie časového úseku, v ktorom je ich potrebné sledovať, tvorí súčasť bádateľského zámeru a hypotézy, reflektuje historický vývoj na makro- (štát, teritórium) alebo mikroúrovni (mesto, oblasť). Bodmi ohraničujúcimi alebo segmentujúcimi tento časový úsek sú politické, ekonomické či kultúrne medzníky alebo zlomy.

Pri výskume Nitry⁵ sme časový úsek vymedzili dvoma historickými udalosťami – vznikom Republiky Československej v roku 1918 a komunistickým prevratom v roku 1948. V týchto troch desaťročiach územie Slovenska prežilo zmeny štátoprávne,⁶ demokratický režim bol nahradený režimami totalitnými, obdobie pokoja bolo prerušené vojnovými udalosťami 2. svetovej vojny. Okrem dôležitých udalostí „veľkej histórie“, ktoré sa odrazili aj v živote mesta, vo vývoji jeho sociálnej štruktúry a vzťahov,⁷ má Nitra vlastné medzníky „lokálnej histórie“. Udalosti lokálneho charakteru sú konkretizáciou veľkých dejín a vo vnímaní (aj spomínaní) ľudí, ktorí ich prežili, majú prioritné postavenie. V Nitre k nim patria napr. Pribinove oslavy (1933),⁸ ktorých význam prekročil rámec mesta i oblasti, bombardovanie mesta 26. marca 1945, oslobodenie mesta 31. marca 1945. Sledovaním fungovania a vzťahov spoločností, správania sa a konania ich príslušníkov na pozadí historických udalostí (medzníky, zlomy) a procesov (obdobia) na rozličných úrovniach⁹ vzniká možnosť overiť platnosť doteraz známych princípov vývoja a fungovania sociálneho organizmu mesta, mieru ich univerzálnosti či špecifickosti, prípadne smerovať k odhaleniu ich doteraz neznámych podôb.¹⁰

Špecifickým, dodnes etnológiou mesta nedostatočne empiricky študovaným, znakom vývoja miest na území Slovenska je ich agrárny charakter, ktorý je dôsledkom neuskutočnenej urbanizácie v období 2. polovice 19. storočia. Aj pri objasňovaní tohto fenoménu môže byť jednou z ciest skúmanie spoločností mesta, ktorých hospodárska prosperita a spoločenské postavenie boli priamo závislé či nepriamo spojené s poľnohospodárstvom (POPELKOVA 1999: 116-119). Doterajšie poznatky z Nitry ukazujú, že agrárny prvok tvoril dôležitú zložku jej vnútornej charakteristiky. Hoci začiatkom 20. storočia bola Nitra jedným z dvanástich miest Slovenska, v ktorých (podľa štatistických údajov) prebiehala kapitalistická urbanizácia (SVETONĚ 1958: 187), stále si udržiavala význam administratívno-správneho centra,¹¹ no súčasne viaceré znaky signalizujú jej súdobý agrárny charakter. Koncom 20. rokov bola veľká časť chotára mesta majetkom veľkostatkárov, sčasti aj Nitrianskeho biskupstva a kapituly. Obyvatelia mesta obhospodarovali aj záhrady (o. i. pri domoch vo vnútornom meste) a vinohrady. Mnoho nemajetných obyvateľov mesta i blízkych obcí pracovalo na veľkostatkoch ako poľnohospodárski robotníci. Špecifickým prvkom agrárnej sféry mesta boli bulharskí zeleninári. Ich polia, na ktorých aj bývali, sa rozprestierali na brehoch rieky Nitry. S poľnohospodárstvom, ktoré bolo na pomerne vysokej úrovni (používanie modernej techniky, umelých hnojív), bol spojený rozvoj tovární na spracovanie plodín a výrobu poľnohospodárskych strojov,¹² ktoré poskytovali pracovné príležitosti obyvateľom mesta a okolia. Agrárny ráz sa prejavoval aj v iných oblastiach každodenného života v meste.¹³

Rekonštrukciu sociálneho organizmu mesta a vznik modelu platného pre danú dobu a priestor umožňuje aj aplikácia (overovanie) princípov makrosociálnych procesov (hoci formulovaných len v podobe pracovných východísk či hypotéz) na podmienky konkrétneho mesta. Vývoj miest na území Slovenska je v tomto zmysle zaujímavý najmä z hľadiska modernizácie. Procesy akcelerovaných ekonomických a technických transformácií, ktoré viedli v 19. storočí v Európe k zjednocovaniu, mali za následok aj diferenciáciu, spôsobujúcu spoločenskú segmentáciu (vertikálnu diferenciáciu) a individuálnu fragmentáciu (neistotu, krízy identity). Reflexia týchto procesov sa stala určujúcim obsahom celoeurópskej

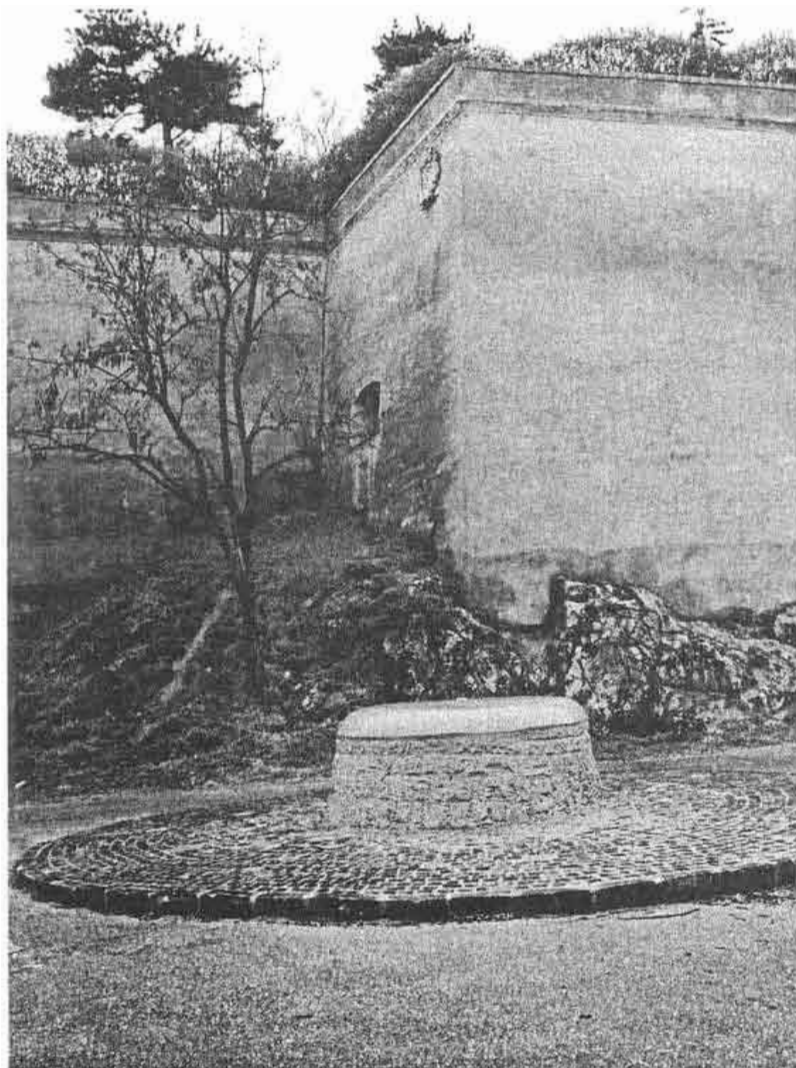

Stolec Proglas – umelecké stváranie duchovného posolstva slovanských vierozvestcov Cyrila a Metoda. Je umiestnený na Nitrianskom hrade, „aby nám i budúcim generáciám navždy pripominal, že tu sú posvätné miesta našich predkov“ (podľa autora pomníka Mariána Žilika, rok 2000). V historickej tradícii sa Nitriansky hrad považoval za miesto pôsobenia Cyrila a Metoda v dobe Veľkej Moravy. Avšak nie je žiadny historický dôkaz, ktorý by to potvrdzoval. Pomník je miestnený pri vchode do hradu na ploche bývalého parkoviska. Archív fotonegativov ÚEt SAV, i. č. 105698, foto: H. Bakaljarová 2001.

moderny. V strednej Európe však vďaka etnicko-kultúrnej a jazykovej pluralite, resp. vďaka heterogenite regiónu (horizontálnej diferenciacii), evidentnej v urbánnych centrách, vedomie diferenciacie a fragmentácie zosilnelo, konflikty a krízy identít sa tu pociťovali silnejšie ako v iných európskych kultúrnych prostrediach (CSÁKY 1999: 8-9).

V Nitre sa horizontálna heterogenita prejavovala v etnickej skladbe jej obyvateľov. Začiatkom storočia sa obyvatelia mesta hlásili predovšetkým k maďarskej, nemeckej, slovenskej a židovskej národnosti. Príslušníci každej národnosti rozprávali vlastným jazykom, pričom do určitej miery ovládali aj jazyk ostatných národností. Po vzniku Republiky Československej (1918) sa škála národností rozšírila o Čechov. Ako zmenu, krízu identity možno chápať fakt, že oproti roku 1910, keď sa k maďarskej národnosti hlásilo takmer 60% obyvateľov mesta, v roku 1921 to bolo len necelých 12%.¹⁴ Po začlenení Nitry do Republiky Československej 10. decembra 1918 bola vnímaná a prezentovaná (napr. v súdobej literatúre) ako slovenské mesto. Do akej miery to platilo aj v spôsobe života a vo fungovaní spoločenstiev mesta možno zistiť až ďalším výskumom.

V 19. storočí tvorilo súčasť modernizačných procesov v Európe kreovanie mýtov a kolektívnych identít s cieľom „historicky legitimovať snahu o národnú jednotu a za pomoci retrospektívnej teológie podložiť zákonitú nevyhnutnosť národného, resp. národnoštátne-

Stolec Proglas. Po obvode pomníka je plasticky vytesaný text Proglasu – predslovu k prekladu Evanjelia od Konštantína (Cyrila) – v hlaholike zostavenej Konštantínom. Podľa autora pomníka Mariána Žilíka (rok 2000) je text „špirálovite sa zväčšujúci a strácajúci v zemi ako symbol našich kresťanských koreňov.“ Archív fotonegativov ÚEt SAV, i. č. 105269, foto: H. Bakaljarová 2001.

ho rozvoja“ (CSÁKY 1999: 7). Mesto Nitra zohralo v tomto procese u Slovákov dôležitú úlohu. Jeho význam v hodnotení minulosti z aspektu národného štátu vychádzal zo skutočnosti, že bolo centrom Nitrianskeho kniežatstva, ktoré sa stalo súčasťou Veľkej Moravy a že bolo aj sídlom Nitrianskeho biskupstva.¹⁵ Fakt, že Nitra bola štátno-politickým aj cirkevným centrom predkov Slovákov spôsobil, že toto mesto figuruje v dvoch kultúrno-ideových líniiach, ktoré boli východiskami aj pre národnoštátne rekonštrukcie minulosti v 19. storočí – vo veľkomoravskej a cyrilometodskej tradícii.¹⁶

V druhej polovici 19. storočia v Uhorsku vrcholila snaha maďarského národnoemancipačného hnutia vytvoriť jeden maďarský politický národ (MATULA 1987: 699), najmä jazykovou asimiláciou zavádzaním maďarského jazyka.¹⁷ Zánik Veľkej Moravy sa v duchu súdobého romantického historizmu považoval za národnú katastrofu, no postupne dostal politický obsah a veľkomoravská tradícia sa stala základom zdôvodnenia „historické-

ho práva“ Slovákov na vlastnú administratívno-teritoriálnu a správnu autonómiu i argumentom na dosiahnutie národných práv (TIBENSKÝ 1956:152). Z tohto obdobia je známa pieseň *Nitra milá, Nitra*, ktorú spievali stúpenci národnoemancipačných myšlienok:

*Nitra milá, Nitra, ty vysoká Nitra!
Kdeže sú té časy, v ktorých si ty kvitla?*

*Nitra milá, Nitra, ty slovenská mati!
Čo pozrem na teba, musím zaplakati.*

*Ty si bola niekdy všeckých krajín hlava,
v ktorých tečie Dunaj, Visla i Morava.*

*Ty si bola bydllo kráľa Svatopluka,
keď tu panovala jeho mocná ruka.*

*Ty si bola svaté mesto Methodovo,
keď tu našim otcom kázau božie slovo.*

*Včilek tvoja sláva v tuoni skrytá leží;
tak sa časy menia, tak tento svet beží!* (KOLLÁR 1953: 82)

Podľa zaznamenaných údajov patrila medzi najobľúbenejšie piesne „upomínajúce na slovenskú minulosť“ (MELICHERČÍK 1944: 11-13, 33-34).¹⁸

Nitra, ako mesto symbolizujúce historickú kontinuitu Slovákov a ich národno-politických útvarov, fungovala v štátno-politickom vývoji územia Slovenska aj v 20. storočí. V roku 1933 sa v Nitre uskutočnili *Pribinove slávnosti* pri príležitosti výročia 1100 rokov od vysvätenia prvého kresťanského kostola, ktorý bol v Nitre v sídle kniežat'a Pribinu.¹⁹ Reprezentanti mesta a katolíckej cirkvi rozhodli, aby boli oslavy celoštátne a aby sa z finančných dôvodov konali pod záštitou vlády. Pretože vláda chcela týmto podujatím prezentovať československú národnú jednotu, mali na slávnostiach vystúpiť len rečníci zastávajúci túto ideu. Pred oslavami vyšlo viacero publikácií, ktoré popularizovali osobnosť Pribinu, staroslávnu Nitru a vyzdvihli tradičnú religiozitu Slovákov. Hlavné oslavy, na ktorých sa zúčastnilo spolu 300 000 ľudí, sa konali 12.-15. Augusta 1933. Na zhromaždení 13. augusta bol však hlavným rečníkom Andrej Hlinka – predstaviteľ autonomistickej Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. Prečítal rezolúciu s požiadavkami na vyriešenie postavenia Slovákov autonómiou v rámci Republiky Československej,²⁰ ktorá sa končila slovami: „Dnešné veľkolepé jedenásťstoročné jubileum je živým dôkazom, že sme boli samobytným, samostatným národom a takým chceme aj ostať!“ (ZUBÁČKA 1998: 323-324). Historické argumenty z veľkomoravského obdobia, často však účelovo posunuté do polohy konštruktú, využívali vo svojich vystúpeniach aj predstavitelia československej vlády.²¹ Pribinove oslavy namiesto potvrdenia jednoznačnosti myšlienky československého štátu poukázali na protirečivosť unitárnej štátnej idey a na odlišnosť názorov a stratégií slovenskej politickej reprezentácie.

Spätosť Nitry s veľkomoravskou a cyrilometodskou tradíciou bola podnetom aj pre vznik pamiatok, pamätných miest, ktoré v spojení s aktuálnymi historickými kontextmi nadobudli pre spoločnosť i pre celú spoločnosť špecifický význam. Tak to bolo aj v prípade kultúrno-umeleckej dominanty pri obci Branč neďaleko Nitry. V roku 1938 boli na základe

Súsošie Solúnski bratia (autorka Ludmila Cvenegrošová, 1989) umiestnené pri vstupnej ceste do areálu Nitrianskeho hradu. Plastika zobrazuje Cyrila a Metoda ako vierozvestcov, ktorí priniesli kresťanstvo na Veľkú Moravu, resp. sa zaslúžili o jeho rozšírenie. Prvky použité na vyjadrenie tejto myšlienky majú rozličný pôvod i mieru vedecky preukázanej spojitosti s osobami Cyrila a Metoda a s ich pôsobením na Veľkej Morave. Zobrazenie Krista na väzbe Evanjelia je prevzaté z krížika, ktorý bol nájdený v Mikulčiciach na Morave (DEKAN 1976: 173, obr. 126). Zakomponovanie pyxidy (valcovitej schránky) do sochárskeho výjavu vychádza z vedeckých hypotéz sformulovaných pri interpretácii zlomkov slonovinovej pyxidy, nájdených v roku 1974 v obci Čierne Kľačany neďaleko Zlatých Moraviec. Vznik tejto neskororománskej pamiatky je datovaný do 4. storočia. Na územie Veľkej Moravy sa mohla dostať z Ríma alebo z Konštantinopolu v 9. storočí prostredníctvom Cyrila a Metoda. Ako sakrálny predmet mohla slúžiť na úschovu kadidla alebo ako relikviár (KOLNÍK – VELIČÍK 1983). Výber a zobrazenie historickej skutočnosti na základe jednej z viacerých vedeckých hypotéz je špecifickým stupňom tvorby historického konštruktú. Archív fotonegativov ÚEt SAV, t. č. 105254, foto: H. Bakaljarová 2001.

Viedenskej arbitráže určené nové hranice Slovenska, čím prišlo o veľkú časť svojho územia. Obce a mestá na juhu boli pričlenené k Maďarsku. Nitra ostala na slovenskom území, no spomenutá obec Branč bola už za hranicou. V rokoch 1940 – 1944 vykonával v Nitre funkciu župana bývalý tajomník Hlinkovej slovenskej ľudovej strany z východoslovenského mesta Michalovce, ktorý sa rozhodol postaviť na pahorku nad pohraničnou obcou Branč súsošie Cyrila a Metoda.²² Miesto ani námet súsošia neboli vybrané náhodne: jej situovaním v blízkosti hraníc s okupovaným územím južného Slovenska vyjadril jej objednávateľ nedotknuteľnosť ďalšieho slovenského územia. Svoj politický zámer zakryl vyfabulovaným tvrdením, že na tomto mieste bratia Cyril a Metod odpočívali po namáhavej ceste do Nitry (VALENT 2000: 6). Súsošie sa nachádza na spomenutom mieste dodnes. Zmenou hraníc Slovenska po 2. svetovej vojne stratilo funkciu hraničného medzníka. Možno však predpokladať, že jeho význam ako miesta pamäti, aj keď vybudovaného na historick-

kej fikcii, pretrval.²³ Cieľavedomé budovanie pamätných miest spojených s veľkomoravskou históriou Nitry a cyrilometodskou tradíciou pokračuje aj dnes v súvislosti s koncom tisícročia.²⁴

Uvedené príklady ukazujú, že výskum spoločenstiev môže byť bránou, ktorou špeciálnym spôsobom vstupujeme do sociálneho priestoru mesta, no aj štátu a jeho spoločnosti. Veľké spoločensko-historické pohyby nie je možné celistvo poznávať bez ich podôb konkretizovaných v spôsobe života spoločenstva, jeho členov a ich vzťahov. Cez spoločenstvá možno lepšie pochopiť sociálnu realitu desaťročí uplynulého storočia i v dňoch našej prítomnosti z pohľadu stredoeurópskej univerzálnosti či slovenskej alebo lokálnej neopakovateľnosti. Konkrétnym príspevkom k naplneniu týchto zámerov budú aj ďalšie výsledky výskumu spoločenstiev mesta Nitry.

POZNÁMKY

- 1 Štúdiá vznikla v rámci grantového projektu *Mesto ako priestor sociálno-kultúrnych interakcií (Na príklade Nitry v období 1918-1948)* VEGA č. 2/6048/99 riešeným v Ústave etnológie SAV v Bratislave v rokoch 1999-2001. Jej základom bol príspevok prednesený na vedeckom sympóziu *Lokálni spoločenosti v terénnych výzkumoch* organizovanom v Prahe Oddelením etnických štúdií Etnologického ústavu Akadémie vied ČR v dňoch 12. a 13. júna 2000.
- 2 Zrýchlený beh života a anonymita sú prvky, ktorými opisujú mesto ľudia prichádzajúci do neho z menšieho sídla alebo z dediny. Podľa L. Wirtha patrí neosobnosť k základným črtám urbanizmu (GIDDENS 1999: 450-453).
- 3 Malé mestské komunity boli objektom záujmu už pre predstaviteľov chicagskej školy antropológie mesta v 20. – 30. rokoch 20. storočia a výskum teritoriálnych, etnických, rasových, profesionálnych subsystémov, subkultúr je v centre anglosaskej antropológie mesta dodnes. V slovenskej urbánnej etnológii vychádzajú z tejto úrovne sociálnych organizmov mesta vo svojich prácach najmä K. Popelková (1997, 1998, 1999), M. Vrzgulová (1997).
- 4 Sledovanie sociálnych vzťahov v meste je predmetom záujmu *etnológie v meste*, pokým pod *etnológiou mesta* sú zhrnuté všetky etnologické bádania realizované v urbánnom priestore. Bližšie o rozlišovaní týchto dvoch konceptov bádania a jeho východiskách pozri POPELKOVÁ 1999a: 121-122.
- 5 Nitra je mesto na západnom Slovensku. Bola centrom Nitrianskeho kniežatstva (vzniklo okolo r. 800) s vládcom Pribinom. V roku 828 bol v Nitre vysvätený kresťanský kostol (prvé písomne zaznamenané sakrálne miesto v slovanskej stredovýchodnej Európe; dodnes nebol presne lokalizovaný). Po vzniku štátneho útvaru Veľká Morava v r. 833 bola Nitra (najstaršie stredoeurópske hradske mesto) jej východným centrom. V roku 880 bolo v Nitre pápežom ustanovené biskupstvo (ČAPLOVIČ 2000: 71-87), ktoré je prvým dokumentovaným biskupstvom v strednej a východnej Európe (HAJDUCH 1995: 12). Po zániku Veľkej Moravy sa Nitra stala centrom Nitrianskeho komitátu (10. storočie), neskôr Nitrianskej stolice (14. storočie – 1849) a Nitrianskej župy (1850-1922) (ŽUDEL: 80-90). Počet obyvateľov: 16 419 (1910), 19 107 (1921), 21 323 (1938). Z toho Slováci 13 505 (1921), 18 835 (1938); Maďari 9 754 (1910), 2 118 (1921), 776 (1938); Česi 1 590 (1921), 1 235 (1938); Židia 1 076 (1921), 98 (1938); Nemci 744 (1921), 197 (1938) (KÖNÖZSYOVÁ 2000: 50, ZUBÁCKA 1997: 13).
- 6 Od Republiky Československej (1918) cez vyhlásenie autonómie Slovenska (1938) a vzniku Československej republiky až k Slovenskému štátu (1939) a následne po vznik povojnovej Československej republiky (1945).
- 7 Okrem už spomenutých udalostí to bol napr. začiatok deportácií Židov zo Slovenska (1942), oslobodenie (1945), februárový puč v roku 1948.
- 8 O Pribinových oslavách pozri ďalej.
- 9 Od „malých dejín“ spoločenstva, lokality po „veľké dejiny“ štátu, Európy.
- 10 Na základe uvedeného by sa mohlo zdať, že už spomenutú *etnológiu v meste* by bolo možné spojiť znamenkom rovnosti so *sociálnou históriou*. Je nepopierateľné, že obidve disciplíny, presnejšie sub-

disciplíny, sa pohybujú na spoločnej ploche pri vymedzení objektu, voľbe pramennej základne i metód bádania. No etnologický pohľad na spoločenstvá mesta (ako v bádani, tak v interpretácii) ostáva aj napriek tomu špecifickým. Napr. využívaním vlastných výskumných metód, najmä rozhovorov s obyvateľmi mesta, sledovaním sfér fungovania mesta a spôsobu života jeho obyvateľov, ktoré sú v popisnej rovine objektom etnografického bádania (napr. rodina, zvyky a obrady, ale i zložky materiálnej kultúry), no súčasne majú výpovednú hodnotu aj pre bádanie etnologické (napr. bez presného a jasného opisu zvyku, príležitosti nie je možné správne pochopiť jeho význam pre spoločenstvo). Etnológia v meste môže do určitej miery vychádzať aj z metodických skúseností a získaných poznatkov o sociálnej kultúre rurálneho prostredia.

- 11 Na konci 19. storočia bola v meste čulá doprava, čiastočne dláždené, čiastočne asfaltované, plynom osvetlené ulice, nádherná radnica, veľký stoličný dom, divadlo, celý rad pekných nových budov a čulá neutíchajúca výstavba. To všetko zaraďovalo Nitru do popredia najkrajších provinčných miest Uhorska (LOVCSÁNYI 1898: 282; Magyarország Vármegyei 1898: 28-33). Nitra bola do konca roku 1922 sídlom Nitrianskej župy, v rokoch 1923-28 Nitrianskej veľžupy (ŽUDEL 1984: 181-182).
- 12 Najstarším a najväčším závodom mesta bol parný veľkomlyn Arpád (zal. 1863), ktorý je dodnes v prevádzke. V roku 1887 bola založená sladovňa, roku 1894 pivovar a valcový mlyn Jozefa Aujeszkého (ako prvý v meste mal v roku 1904 vlastné elektrické osvetlenie). V roku 1898 založil S. Verő továrňu na hospodárske stroje. Postupne vznikli aj menšie závody na výrobu liehovín (1922), cukru (1927), octu (1934), na spracovanie tabaku (1933), ľanu (1938) a iné (ZUBÁCKA 1997: 11-17). V 20. rokoch bol postavený nový mestský bitúnok (ZAJONC 1999-2000: 4, 49/83). V Nitre sa konali počas roka aj viaceré dobytčie trhy. V roku 1925 mesto žiadalo od príslušného ministerstva zvýšenie ich počtu z 9 na 12 (ZAJONC 1999-2000: 71/185).
- 13 V roku 1923 sa mestské zastupiteľstvo zaoberalo aktualizáciou nariadenia o výhone dobytka na lúky (pasienky) v okolí mesta cez určené ulice stanoveným spôsobom (s vodidlom, bez vodidla) a v určenom čase (ZAJONC 1999-2000: 41/53). Zákaz pasenia v časti nazývanej Sihot', ktorý je súčasťou zmlúv na prenájom tam stojaceho hostinca naznačuje, že chov zvierat bol bežnou súčasťou iných ekonomických aktivít (1925, 1926; tamže: 69/174, 79/217). Chov zvierat nebol zrejme zriedkavosťou ani v samotnom meste: mestský úrad upozorňuje vdovu na Podzámskej ulici, aby z nej odstránila voz, udržiavala čistotu na dvore a vyviezla hnoj (1927; POPELKOVA 1999: 20/81), rieši uloženie stohov slamy z hľadiska požiarnej bezpečnosti na Majerskej ulici (1926; tamže: 8/29).
- 14 Pritom absolútny nárast obyvateľstva bol približne 3 000 osôb.
- 15 Pozri poznámku 5.
- 16 V roku 862 požiadal Rastislav (veľkomoravské knieža) cisára Michala III. o vyslanie biskupa a učiteľa, ktorí by hlásali kresťanskú vieru (na Veľkej Morave ju širili franskí kňazi) v jazyku domáceho obyvateľstva. Cisár poslal na Veľkú Moravu roku 863 misiu bratov Konštantína (po vstupe do kláštora prijal meno Cyril) a Metoda z mesta Solún, ktorí ovládali jazyk Slovanov. Konštantín zostavil podľa gréckej abecedy slovanské písmo hlaholiku a do staroslovienciny preložil najdôležitejšie bohoslužobné texty. Dokončenie prekladu evanjelii oslávil básňou *Proglas [Predslov]*. Misia solúnskych bratov mala význam pre vznik samostatnej cirkevnej provincie (Nitrianskeho biskupstva v roku 880), kodifikáciu cirkevného staroslovienskeho jazyka a jeho uplatnenie v liturgickej praxi (867 pápežom Hadriánom II. uznaný ako štvrtý liturgický jazyk). Jedna z cirkevných dvorských škôl pre výchovu kňazov, ktoré založili, bola pravdepodobne aj v Nitre (ČAPLOVIČ 2000: 82-87).
- 17 „Mesto je dnes charakterove rozhodne maďarské, hoci ho ešte obývajú vo veľkom množstve cudzím jazykom hovoriaci, ktorí však v priebehu všeobecného smerovania, nakoľko kultúrne inštitúcie bezprostredne poskytujúce vzdelávanie sú všetky maďarské, neodolateľne sa zlúčia s inteligenciou, ktorú tvoria Maďari... Veľká časť Slovákov už rozpráva maďarsky a tak mesto Nitra prevažne Slováckmi obývané stredisko župy už badateľne plní úlohu v rozširovaní maďarstva“ (Magyarország Vármegyei 1898: 34). V Nitre mal sídlo Hornouhorský osvetový spolok (FMKE) založený v roku 1882, ktorý mal napomáhať maďarizácii. Aj v Nitre sa zvyšoval počet obyvateľov hlásiacich sa k maďarskej národnosti: 39% (1881), 37% (1890), 59% (1910) (ZEMENEOVÁ 1998: 252-253).
- 18 Prvý písomný záznam piesne pochádza z rukopisu Vojtecha Šimka (zomrel v roku 1827), ktorý k nej zložil 7. slohu (KOLLÁR 1953: 734):

Slunečko zapada, ale zasek switne,

Da Boh že nad Nitru zas znowu wikwitne (LEPÁČEK 1942: 121-122).

Na nápev tejto piesne“ sa spievala pieseň *Devín, milý Devín* [hrad Devín na sútoku riek Dunaja a Moravy bol významným veľkomoravským centrom]:

Děvín, milý Děvín, hrade osiralý,

Pověz že nám, kedy tvoje hradby stály?

„Moje hradby stály v časech Rastislava:

On byl vašich otců, On mých hradeb sláva.

Sláva, moje sláva, kdeže mi spočíváš?

Ach, darmo, větríčku, prachy jej rozsíváš!“...

Autorom textu piesne bol vedúci predstaviteľ slovenského národnoemancipačného hnutia Ľudovít Štúr (HURBAN 1881: 200).

- 19 Súdobé historické poznatky kládli túto udalosť kostola do roku 833. Podľa spisu *Conversione Bagoariorum et Carantanorum* (870-871) [O obrátení Bavorov a Korutáncov] to bolo už v roku 828.
- 20 Rezolúcia vychádzala z Pittsburskej dohody (z 30. mája 1918), v ktorej sa českí predstavitelia zaviazali, že po vzniku spoločného štátu sa postavenie Slovákov vyrieši autonómnou formou (ZUBÁČKA 1997: 55).
- 21 Minister školstva a národnej osvety obhajoval dôležitosť pestovať československú vzájomnosť odkazmi na [neexistujúci] československý národ, ktorý žil už pred 1100 rokmi. Podobne minister hospodárstva deklaroval československú národnú jednotu spojením období vlády Pribinu a Mojmíra (ZUBÁČKA 1997: 53-55). Pribina (820? – 836) – vládca Nitrianskeho kniežatstva; Mojmír I. (836 – 846) – jeho vojenským zásahom sa Nitrianske kniežatstvo, ktoré Pribina opustil, stalo súčasťou Veľkej Moravy (ČAPLOVIČ 2000: 71-77, 305).
- 22 Autorom bol sochár Fraňo Gibala z Prešova. Náklady a honorár autorovi zaplatili z prostriedkov Nitrianskej župy (VALENT 2000: 6). Súsošie Sv. Cyrila a Metoda v Branči nie je signované. Autorka monografie o F. Gibalovi V. Budská uvádza, že vzniklo v rokoch 1942 – 1944, no pri reprodukcii súsošia je uvedený rok 1941 (BUDSKÁ 1977: 14). Podľa informácií súčasného starostu obce Branč bolo súsošie inštalované v roku 1943, keď v Branči sprístupnili železnicu. Za informácie o datovaní súsošia ďakujem Mgr. A. Hupkovej, kurátorky Nitrianskej galérie.
- 23 Poukazuje na to aj skutočnosť, že súsošie je v súčasnosti objektom záujmu a starostlivosti Klubu priateľov starodávnej Nitry pôsobiaceho v tomto meste (VALENT 2000: 6).
- 24 Súčasťou výstavy *Korene slovenskej štátnosti* (17. – 25. 6. 2000) v Nitre bol návrh pamätníka milénia „stolec PROGLAS“ (autor M. Žilík), ktorý má predstavovať „umelecké stvárnenie duchovného posolstva slovanských vierozvestcov Cyrila a Metoda. Mal by to byť dôstojný pamätník vytvorený z bloku kameňa v tvare stolca. Okolo stolca je plasticky vytesaný text Proglasu v hlaholike špirálovite sa zväčšujúci a strácajúci v zemi ako symbol našich kresťanských koreňov. Bol by umiestnený na Nitrianskom hrade, aby nám i budúcim generáciám navždy pripomínal, že tu sú posvätné miesta našich predkov. Ukončením tohto viacvýznamového projektu na konci roku 2000 by Nitra mohla zároveň dôstojne privítať príchod nového tisícročia. Symbolika stolca:
  - a) Konkrétne označenie historického miesta. Nitra je najstaším známym miestom na Slovensku, kam sv. Cyril a Metod – patróni Európy priniesli kresťanskú náuku. Odtiaľto nám šírili kresťanstvo. Tento historický text, ktorý má nepopierateľne zásadný význam pre naše dejiny, zatiaľ nebol vo výtvarnej oblasti spracovaný.
  - b) Symbol stolca vo význame historickom ako boj o stolec poukazuje na ťažké časy, ktoré prežili naši predkovia.
  - c) Okrúhly tvar stolca symbolizuje dohodu a túžbu po zjednotení starých Slovanov, ako aj ich potomkov. Taktiež symbolizuje pohostinnosť nášho stola.Písmo Proglasu vytesané do kameňa má historický, kultúrny a výchovný význam pre našu i budúcu generáciu.“

LITERATÚRA

- APÁTHYOVÁ-RUSNÁKOVÁ, K.: Dedinské spoločenstvo. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1*, Veda, 1995, Bratislava, s. 83-84.
- BUDSKÁ, V.: *Fraňo Gibala*. Pallas, 1977, Bratislava.
- CSÁKY, M.: Úvod. In: M. Csáky, E. Mannová (zost.), *Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny*, Academic Electronic Press, 1999, Bratislava, s. 7-20.
- ČAPLOVIČ, D.: Slovensko na začiatku stredoveku. In: D. Čaplovič, V. Čičaj, D. Kováč, L. Lipták, J. Lukačka, *Dejiny Slovenska*, Academic Electronic Press, 2000, Bratislava, s. 57-98.
- DEKAN, J.: *Veľká Morava. Doba a umenie*, Tatran, 1976, Bratislava, 280 s.
- GIDDENS, A.: *Sociologie*. Argo, 1999, Praha, 595 s.
- HAJDUCH, P.: Nitra a Nitrianske biskupstvo. In: *Fakty*, 2, 1995, 22. 6., s. 12.
- HURBAN, J. M.: Ľudovít Štúr. In: *Slovenské pohľady*, 1, 1881, s. 52-70, 103-132, 198-218, 293-316, 389-414, 524-544.
- KOLLÁR, J.: *Národné spievanky. I. diel*. Slov. vyd. krásnej lit., 1953, Bratislava, 774 s.
- KOLNÍK, T. – VELIAČIK, L.: Neskoroantická pyxida z Čiernych Kľačian (Ikonografia, datovanie a vzťahy k Veľkej Morave). In: *Slovenská archeológia*, 31, 1983, 1, s. 17-84.
- KÖNÖZSYOVÁ, L.: Židovská komunita v Nitre v období autonómie Slovenska. In: E. Nižňanský (ed.), *Židovská komunita na Slovensku. Obdobie autonómie. Porovnanie s vtedajšími udalosťami v Rakúsku*, ZING PRINT, 2000, Bratislava, s. 49-65.
- LEPÁČEK, C.: *Vojtech Šimko, spisovateľ bernolákovskej školy*. Matica slovenská, 1942, Martin, 173 s.
- LOVCSÁNYI, J.: Das Neutraer Comitatus. In: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Ungarn (V. Band) (1. Abteilung)*. Wien, 1898, s. 253-294.
- Magyarország Vármegyei és Városai (Magyarország monográfiája)*. Nyitra vármegye. Apollo irodalmi társaság, 1898, Budapest, 736 s.
- MATULA, V.: Dotvorenie ideologických základov slovenskej národnej samobytnosti a slovenské národné hnutie v prvej polovici 40. rokov. In: *Dejiny Slovenska II (1526-1848)*, Veda, 1987, Bratislava, s. 698-762.
- MUSIL, J.: Město. In: *Velký sociologický slovník, sv. I.*, Karolinum, 1996, Praha, s. 609-610.
- POPELKOVÁ, K.: Napríklad Pezinok (Medzivojnové tváre a masky jedného mesta). In: *OS*, 1, 1997, č. 4, s. 25-28.
- POPELKOVÁ, K.: Identita Čechov v medzivojnovom meste na Slovensku. In: G. Kiliánová (ed.), *Identita etnických spoločenstiev. Výsledky etnologických výskumov*, Etnologické štúdie 5, SAP, 1998, Bratislava, s. 93-106.
- POPELKOVÁ, K.: Východiská urbánno-etnologického štúdia otázok sociálnej komunikácie (teoreticko-metodologické úvahy slovenskej etnológie mesta v polovici 90. rokov). In: *Etnologické rozpravy*, 6, 1999, č. 1, s. 7-24.
- POPELKOVÁ, K.: Mestskí vinohradníci ako sociálna skupina (K otázke štúdia prvkov agrárneho charakteru kultúry mesta na Slovensku). In: P. Salner, Z. Beňušková (zost.), *Diferenciácia mestského spoločenstva v každodennom živote*, Ústav etnológie SAV, 1999a, Bratislava, s. 115-130.

- RATICA, D.: Spoločenstvo. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2*, Veda, 1995, Bratislava, s. 188-189.
- SEDLÁČEK, J.: Gemeinschaft a Gesellschaft. In: *Velký sociologický slovník sv. I*, Karolinum, 1996, Praha, s. 338-339.
- SOUKUP, V.: Klasifikace oblastí výzkumu, subdisciplin a směrů sociální a kulturní antropologie. In: *Sociální a kulturní antropologie*. Sociologické nakl. (SLON), 1993, Praha, s. 25-65.
- SVETOŇ, J.: *Obyvatelstvo Slovenska za kapitalizmu*. Slov. vyd. politickej lit., 1958, Bratislava, 367 s.
- TIBENSKÝ, J.: Vznik, vývoj a význam veľkomoravskej tradície v slovenskom národnom obrození. In: *O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov*, Vyd. SAV, 1952, Bratislava, s. 142-153.
- VALENT, Š.: Zo spomienok Nitranov. Osudy Cyrilo-Methodských súsoší (sochárske paradoxy). In: *Artefakt*, 1, 2000, č. 1, s. 6.
- VRZGULOVÁ, M.: *Známi neznámi Trenčania. Živnostníci v meste 1918-1948*. Vyd. Peter Popelka, 1997, Bratislava, 82 s.
- ZEMENEOVÁ, V.: Slovenské národné hnutie a maďarizácia. In: G. Fusek, M. R. Zemene (zost.), *Dejiny Nitry. Od najstarších čias po súčasnosť*, Mesto Nitra, 1998, Nitra, s. 251-255.
- ZUBÁČKA, I.: *Nitra za prvej Československej republiky*. FHV UKF, 1997, Nitra, 152 s.
- ZUBÁČKA, I.: Pribinovské slávnosti v Nitre v roku 1933. In: G. Fusek, M. R. Zemene (zost.), *Dejiny Nitry. Od najstarších čias po súčasnosť*, Mesto Nitra, 1998, Nitra, s. 323-324.
- ŽUDEL, J.: *Stolice na Slovensku*. Obzor, 1984, Bratislava, 200 s.

PRAMENE

- POPELKOVÁ, K.: *Nitra v rokoch 1922-1927 v dokumentoch mestského úradu (materiál z archívneho výskumu)(Základný výskum ku grantovému projektu VEGA č. 2/6048/99)*. AT VA ÚEt SAV, 1999b, i. č. 1409, 25 s.
- ZAJONC, J.: *Nitra v rokoch 1873-1922-1930-1948 (z archívnych dokumentov)*. AT VA ÚEt SAV, 1999-2000, inv. č. 1411, 114 s.

TOWN AND SOCIO-HISTORICAL PROCESSES: INITIAL POINTS OF ANALYSIS. SOME EXAMPLES FROM THE TOWN OF NITRA

Summary

The aim of research in urban environment, which is based on urban communities, is to recognise social relations within a town. As dynamic and processual view is a substantial element of ethnological research, historical aspect is an inevitable component of approach towards the research of urban communities and of their social relations. Delimitation of a time span, within which it is necessary to watch them, represents an important part of research intention and hypothesis. Political, economic or cultural milestones or breaks are the points defining the limits or segments of this time span.

When doing the research in Nitra (town in western Slovakia) we defined the time span with the help of two historical events – creation of the Republic of Czechoslovakia in 1918 and the communist coup d'état in 1948. Except for the important events of a „big history“ that found a reflection also in life of the town and in the development of its social structure and relations, Nitra has its own milestones of the „local history“. In Nitra we can mention in this respect, for example, *Pribinove oslavy* (Pribina celebrations, 1933), importance of which went over the frame of town and even region; bombardment of town on March 26, 1945; or the liberation of the town on March 31, 1945.

The agrarian element created an important part of inner characteristics of Nitra. Although at the beginning of the 20th century Nitra was one of twelve towns in Slovakia, where capitalist urbanisation was taking place, it still maintained the importance of an administrative-government centre of region, but at the same time several signs signal its at-that-time agrarian character. Heterogeneity in Nitra found a reflection in the ethnical composition of its inhabitants. At the beginning of the century the inhabitants declared mostly Hungarian, German, Slovak and Jewish nationality. Each of these spoke their own language while their members were able – to certain extent – to speak also the languages of other nationalities. After the foundation of the Republic of Czechoslovakia (1918) the scale of nationalities broadened by the Czechs. While in 1910 almost 60% of the town population claimed Hungarian nationality, in 1921 it was only 12% – this fact of rapid shifts in national structure can be interpreted as a major change, a crisis of identity.

Town was the centre of Nitra principality (based around 800), which was later integrated into Great Moravia, and it was also a seat of Nitra episcopate. This fact was the reason for the town being part of two cultural-ideological lines that gave rise to national-state reconstructions of the past in 19th century – Great-Moravian and Cyrilo-Methodian tradition. Nitra as a town symbolising historical continuity of Slovaks and of their national-political entities played its role in the state-political evolution of the territory of Slovakia in 19th and 20th centuries as well. For example, in 1933 *Pribinove oslavy* (*Pribina celebrations*) took place in Nitra as a commemoration of 1100th anniversary since the consecration of first Christian church that was built in Nitra in the seat of prince Pribina. As the government wanted to use the event as a presentation of Czechoslovak national unity, only the speakers supporting this idea were supposed to take the stage. Andrej Hlinka – the leader of autonomist Hlinka's Slovak people's party read the resolution containing requests for solving the position of Slovaks by means of autonomy within the Republic of Czechoslovakia. Pribina celebrations, instead of proving unequivocalness of the idea of Czechoslovak state, showed the contradictory nature of unitary state idea and diversity of opinions and strategies of Slovak political representation.

Connection of Nitra with Great-Moravian and Cyrilo-Methodian tradition led also to the creation of monuments, memorial places which – connected with contemporary historical contexts – took on a specific importance for the community as well as for the whole society; e.g. the statuary of Cyril and Method on the hill over the border village of Branč near Nitra. In 1938, based on the Vienna arbitrage, villages and towns in the south were attached to Hungary. Situating the statuary in the neighbourhood of the border with the occupied territory of southern Slovakia the initiator expressed the idea of inviolability of further Slovak grounds. His political intention got hidden behind a fabricated reasoning that this was exactly the place where brothers Cyril and Method took a rest after an exhausting travel to Nitra.

The above-mentioned examples show that the research of communities can serve as a gateway of a special type of entrance into the social space of a town as well as that of a state and of its society. It is not possible to understand substantial social and historical movements in their entirety without their forms expressed concretely in the way of life of a community, its members and their relations.

Vydáva Ústav Slovenskej akadémie vied v Slovak Academic Press, spol. s r. o.

Ročník 51, 2003, číslo 2

Hlavná redaktorka:

PhDr. Gabriela Kiliánová, CSc.

Výkonné redaktorky:

PhDr. Hana Hlôšková, CSc., Tatiana Podolinská, PhD.,

Redakčná rada: doc. PhDr. Lubica Droppová, CSc., Univ. Prof. Dr. Gyvicsán Anna, Dr. hab., Mgr. Martin Kanovský, PhD., PhDr. Soňa Kovačevičová, DrSc., PhDr. Eva Krekovičová, DrSc., PhDr. Jan Krist, prof. PhDr. Milan Leščák, CSc., PhDr. Martin Mešša, doc. PhDr. Magdaléna Paríková, CSc., prof. PhDr. Ján Podolák, DrSc., PhDr. Peter Salner, CSc., PhDr. Zdeněk Uherek, CSc., PhDr. Miroslav Válka, PhD.

Adresa redakcie: Klemensova 19, 813 64 Bratislava

Registr. č. 7091

Rozširuje, objednávky a predplatné (aj do zahraničia) prijíma:

Slovak Academic Press, spol. s r. o. P. O. Box 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava

SLOVAK ETHNOLOGY

Quarterly Review of the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences

Vol. 51, 2003, Number 2

Editors: Gabriela Kiliánová, Hana Hlôšková, Tatiana Podolinská

Address of Editor: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovakia

Distributed by Slovak Academic Press, Ltd., P. O. Box 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia and SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia

L'ETHNOLOGIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'ethnologie de l'Académie slovaque des sciences

Année 51, 2003, No 2

Rédacteurs: Gabriela Kiliánová, Hana Hlôšková, Tatiana Podolinská

Adresse de la rédaction: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovaquie

SLOWAKISCHE ETHNOLOGIE

Zeitschrift des Ethnologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang 51, 2003, Nr. 2

Redakteure: Gabriela Kiliánová, Hana Hlôšková, Tatiana Podolinská

Redaktion: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slowakei

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

ISSN 1335-1303

MIČ 49 616

SAP
SLOVAK ACADEMIC PRESS
